

Helge lapsepõlv ja ängistavad sõja-aastad “väikeses ajaloos”

Rutt Hinrikus (koost). *Sõja ajal kasvanud tüdrukud. Eesti naiste mälestused Saksa okupatsioonist*. Tallinn: Tänapäev 2006. 306 lk.

Eesti Kirjandusmuuseumi ja ühenduse Eesti Elulood egiidi all Rutt Hinrikuse koostatud mälestustekogumik *Sõja ajal kasvanud tüdrukud* sisaldab veerandsaja aastatel 1919–1937 sündinud eesti naise mälestusi Teise maailmasõja aegsest Saksa okupatsioonist. Need kirjapanekud on valitud 2004. aastaks võistlusele “Elu saksa ajal” saadetud tööde hulgast ning illustreeritud nii autorite saadetud kui ka arhiividest leitud fotodega.

Kuigi raamatu pealkirjas sisalduv viide sõjaaegsele lapse- ja noorpõlvele tekitab minoorse eelhäälestuse, on raamat paiguti valusalt helge. On küll ka süngemaid lugusid, peaaesjalikult neilt, kes juba (ligi) täiskasvanueas ja nägid seetõttu asju laiemalt või koguni kaotasid Saksa sõjaväes või Saksa okupantide süül lähedasi. Ent valdav on helge lapsepõlve ja neiuea pilt koos naljakate seikade, romantika, ehtimiskire, siidsukkade, kinokäikude ja palju muuga. Selles mõttes on valdav osa lugusid spetsiifilised naistelood, mis keskenduvad elu pisidetailidele, perekonnale, rõivamoele, puukingadele, filminäitlejatele, aga ka vähestele eestikeelsetele algupärastele raamatutele, mis on ehk hästi meelde jäänud nende vähesuse tõttu. Naiste, eriti veel väga noorte naiste või lausa laste “väikeses ajaloos” on tunda küll seda, kuidas sõja kitsad ja karmid olud ängistasid igapäevategemistes (seda markeerivad seebikeetmise, leivatalongide, vanade rõivaste ümbertegemise lood), sundisid kodust lahkuma või jätsid sellest päris ilma (tallinlannade lugudes on olulisel kohal märtsipommitamine), kuid samas on selles kõiges sageli omamoodi reekviemilaadne leinalaul kogu Saksa ajale kui viimasele euroopaliku valguse hetkele enne aastakümnetepikkust ja suisa sünget Nõukogude okupatsiooni.

Sellest isikuloolisest vaatepunktist on huvitav fenomen 1931. aastal sündinud Kulla Oolbergi lugu. *Eesti rahva elulugude* 3. köites on avaldatud tema objektiivselt üsna nukker, isegi troostitu alatooniga autobiograafia, seevastu kõnealus kogumikus ilmunud tema saksa aja lugu on silmatorkavalt helge. Siingi võib põhjus olla selles, et Saksa okupatsioon oli turvalisem sellele eelnenust ja järgnenust ning kirjutaja oli sel ajal just tundelik teismeliseas, kus iseseisvust ja ettevõtlikkust juba nagu oli, raskeid kohustusi aga veel mitte.

TUTVUSTUS

Vaatamata paljudele probleemidele, mis seonduvad okupatsiooni kui sellisega üldse, samuti vaesuse ja inimkaotustega, on mälestused Saksa okupatsioonist võrreldes mälestustega Vene okupatsioonist märksa südamlikumad. Seepärast ei jää mainimata ka eesti naiste armulood Saksa sõduritega. Samas mainib 1924. aastal sündinud Astrea Sibul, et ei tea analoogseid lugusid punaväelastega. On äratuntav, et Saksa okupandid olid naiste silmade läbi tsiviliseeritumad kui Vene okupandid – üldine on meenus, et Saksa sõduri läheduses oli pimendatud linnas julge liikuda, Vene sõdurist tuli aga eemale joosta.

Eestlaste (eelkõige helged) mälestused Saksa okupatsioonist on Euroopa mastaabis vaadatuna üsna unikaalne nähtus, mis võib ehk esineda ka Lätis. Kui Lääne-Euroopas, kus Vene okupatsiooni kogemus puudub, seostub Saksa okupatsioon vaid negatiivsega, siis Eesti tingimustes tundus see kergendusena pärast Vene okupantide lahkumist. Sakslased olid küll olnud ajalooliselt eestlaste põlisvaenlased, kurnajad, kes valitsesid maarahvast kogu nn 700-aastase orjapõlve. Pilkelood ja -laulud ebapopulaarsetest ja suisa julmadestki baltisaksa mõisnikest ja vaevu maakeelt pursivatest pastoritest olid maarahva repertuaaris üsna levinud. Ja kui baltlased oma *Führeri* kutsel 1939. aastal *Vaterlandi* lahkusid, oli see ehk pigem kergenduseks, võib-olla ka parastuseks, aga igal juhul ei jäänud eestlaskond neid kui sõpru taga nutma. Ning siis äkki saabusid nad juba kahe aasta pärast tagasi, küll sõdurisaabastes, aga ikkagi kui eurooplased, n-ö valged inimesed, kellest oodati päästjat Vene okupandi võimu alt. Läbi elatud oli esimene punase võimu aasta koos juuniküüditamise ja mäletamise seisukohalt pole tähtsusetu, et pärast saksalasi tulid taas venelased ja uus, veelgi ulatuslikum märtsiküüditamine. Kõige selle vahepeal oli ehk nn euroopalik tagalaelu koos kinokäikudega – mida küll katkestasid ikka ja jälle õhuhäired, kuid ilmestasid Zarah Leander, Marika Röck, Sonja Henie jt – üks ütle mata romantiline vahepala. Suure osa tollast halba – linnade purustamine õhurünnakutega jms – oli õigupoolest ju venelaste põhjustatud. Pealegi loodeti Saksa okupatsioonist ka Eesti vabastajat – ja see võis olla üks peamisigi motivaatoreid, sest mitmes eluloos meenutatakse sinimustvalge lipu taastõusmise hetke Pika Hermann'i tippu.

Siiski ei räägi saksa aja mälestused vaid n-ö parimatest aegadest Vargamäel, mis nüüdseks pöördumatult möödab, vaid edastavad ka tollaseid lorilaule ja anekdoote, milleks tollane Saksa tsiviilvalitsuse juht kindralkomissar Karl-Siegmund Lietzmann ja Eesti omavalitsuse juht Hjalmar Mäe, nii nagu paljud teisedki võimutegelased ja olupiirangud andsid kahtlemata palju ainet. Nii nagu kõigi, ka helgete ja kaunite lapsemälestuste tagant kumab tõdemus, et sõda oli sõjana ikkagi julm, vahe oli vaid selles, kas okupandid võtsid vara jõuga ja julmalt või ostsid üles klaaskommide ja ersatskohvi eest.

Aga raamatul niisugusena, nagu ta on koostatud, on väärtus just ajastuloona. Seda kinnitab ka lugejahuvi. 2006. aasta 20.–26. märtsini (seega üsna ilmumisjärgselt) oli *Sõja ajal kasvanud tüdrukud* raamatukaupluse Rahva Raamat müügitalbis 8. kohal, sh olümpia-, koka- ja tervishoiu- jm käsiraamatute hulgas 6. kohal asunud Pekka Hyvärise *Soome mees. Urho Kekkonen elu* järel teine.

Maarja Villandi

Sloveenia etnoloogia sõnastik

Angelos Baš (toim). *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga 2004. 729 lk.

Sloveenia etnoloogiat ja folkloorinähtusi hõlmaval sõnastikul (nimetus osutab küll üksnes etnoloogiale, kuid märksõnad hõlmavad siiski ka naaberteadust) on poolsajandi pikkune eellugu, millest kirjutab lähemalt peatoimetaja Angelos Baš.

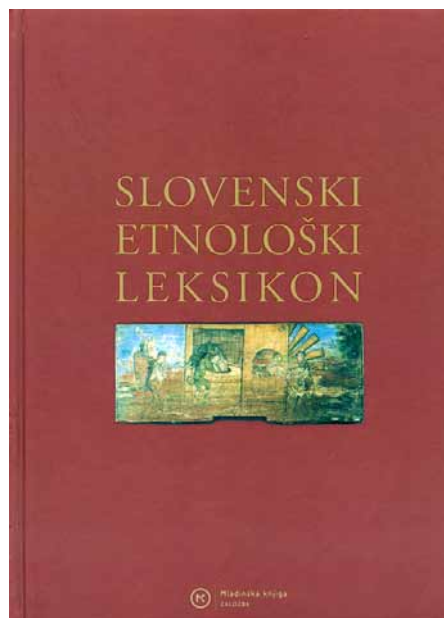
Peatoimetaja sõnutsi algatas sõnastiku koostamise sloveenia etnoloogia 20. sajandi suurkuju Niko Kuret (1906–1995), tehes 1947. aastal Teaduse Akadeemia presidendile ettepaneku võtta käsile olulise ülevaatliku trükise koostamine. On ka teada, et 1968. aasta slavistika kongressil teatasid Niko Kuret ja Slavko Kremenšek, et nad on alustanud käsiraamatu koostamist. Arvatavasti tookord ulatuslikumate märksõnade lahtikirjutamiseni ei jõutud, sest

1971. aastal on N. Kuret, seekord koostöös Helena Ložar Podlogariga, koostanud märksõnastikku. Laialdasem artiklite kirjutamine alajaotustele *materiaalne ja vaimne kultuur, sotsiaalne kultuur, üldine etnoloogia ja biograafiad* sai hoo sisse 1979. aastal ning jätkus 1992. aastal Mojca Ramceki ettepanekul ja Angelos Baši eestvedamisel.

Suureformaadilise rikkalikult illustreeritud teose valmimisel löid kaasa teadlaste erinevad põlvkonnad, mistõttu on lisandunud märksõnu ja mõisteid vastavalt paradigmuuutustele ja teadusharude arenemisele. 11 autorit esindavad sloveenia mitme põlvkonna kompetentseid teadlasi.

Üldmõistete (*rahvas, rahvus, rahvuslik stereotüüp, etnotsentrism, sünkretism, globaliseerumine, etnogenees*) kõrval hargneb osa mõisteid konkreetseteks alaliikideks ja -tüüpideks, nagu *mäng*, millest hargnevad *jooksu-, peituse-, hüppemängude* kõrval *mängud jääl, mängud lumega* jpm alamkategoriid. Eraldi märksõnad on oluliste muuseumide, institutsioonide, väljaannete ja uurijate, 20. sajandi teadusvoolude (*etnoökoloogia, etnokratograafia* jm) kohta. Ühtpidi on huvitav lugeda seletust nähtusele *fatamorgana*, kuid teisalt oleks ju huvitav saada teada selle levikuala ja seos Sloveeniaga, nagu ka märksõna *garaaž* tekitab tahtmise näha kusagil ka jooniseid või muid etnoloogilisi täpsustusi. Äärmine põhjalikkus ja ajaga kaasas käimine mõnes valdkonnas on viinud selleni, et saame teada näiteks, et esimene sekspood ilmus Sloveeniasse aastal 1989, kuid kusagilt ei leia, millal jäätist sööma hakati.

Taimepärimuse juures on omakeelsele nimetustele lisatud ladinakeelne, oluliste nähtuste ja esemete puhul on seletatud lahti nende esinemisvormid erinevatel sajan-

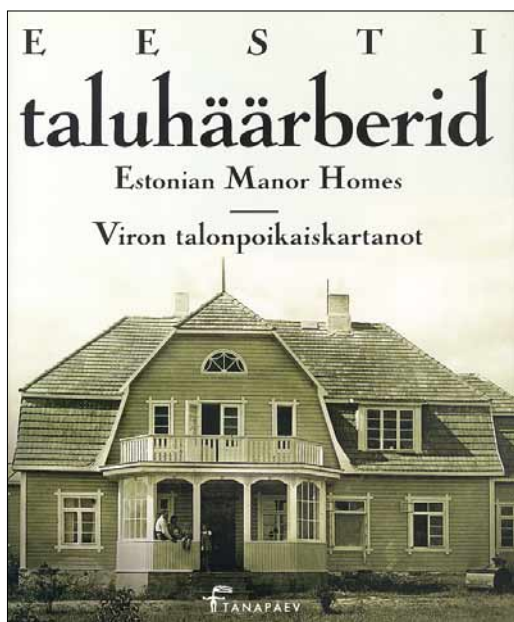

TUTVUSTUS

ditel. Rohkelt uurijatähelepanu saanud teemad on detailsemalt lahti kirjutatud – näiteks *maskeerimine*, mille märksõnastiku põhjalikkus ja illustratsioonide mitmekülgsus väärivad märkimist – ja nende abil saab tavandist suurepärase kompaktselt ülevaate. Pühakute loetelust leiab kasulikku informatsiooni, millele ootaks arvulist lisa näiteks faktidena, kui palju on nimikirikuid, ja ehk ka viiteid tuntumatele ikoonidele. Rohkem oodanuks mahukast sõnastikust folkloristika ja rahvausundiga seotud märksõnu, avaldatuist mitmete puhul tahtnuks näha nähtuste levilat ja kohalikke erijooni. Teisalt ei ole midagi lihtsamamat, kui kord koostatud suurt tööd täpsustada, uute andmetega täiustada, arendada olemasolevaid artikleid mahukamaks või lisada päris uusi märksõnu. Seesugusena on leksikon ka biograafilise ja rahvateadusliku üldleksikoni ülesannetes.

Mare Kõiva

Killuke kadunud ehituslugu

Heiki Pärdi (koost). *Eesti taluhäärberid = Estonian manor homes = Viron talonpoikaiskartanot.* Tallinn: Tänapäev 2005. 247 lk, ill.

Viimastel aastatel on tähelepanu köitnud kirjastuse Tänapäev väljaantud Eesti ehitisi tutvustavad fotoalbumid. Nendest on moodustunud omaette sari, tõsi küll, ühendava sarjanimeta. 2005. aastal ilmus selle Andres Tali ühtlase ja stiilse kujundusega ehitistesarja kuuendana andena (pärast Eesti kirikute, mõisate, raudteejaamade, linnade ja tuulikute pildialbumit) etnoloog Heiki Pärdi koostatud *Eesti taluhäärberid*.

Raamat on valminud H. Pärdi aastatepikkuse töö tulemusena. Et see on esimene ulatuslikum väljaanne uuematest, valdavalt 20. sajandi

esimesest poolest pärinevatest taluelamutest, väärrib raamat ka erilist tähelepanu.

Saatesõnas (see on lisaks eesti keelele ka inglise ja soome keeles) selgitab koostaja antud teema käsitlemise vajalikkust ning annab lühikese, kuid asjaliku ülevaate taluhäärberite arenguloost alates 19. sajandi teisest poolest kuni tänapäevani.

Albumisse on koondatud 228 fotot silmapaistvamatest taluhäärberitest. Need on reastatud tänapäevase haldusjaotuse järgi maakondade kaupa talunimedele tähestikulises järjekorras. Rohkem on pilte nendes maakondades asuvatest hoonetest, kus

muutused maaelus hakkasid toimuma varem ja olid ka ulatuslikumad (Viljandimaa, osaliselt Pärnumaa ja Tartumaa). Üksikuid fotosid on siiski ka Lääne-Eesti saartel, Läänemaal ja Võrumaal asuvatest taluhäärberitest.

Ülesvõtted on tehtud erinevatel aegadel. Varaseimad neist pärinevad 19. sajandi lõpust ja 20. sajandi alguskümnenditest, kuid suur hulk esinduslikke taluelamuid on püüdnud pildile raamatu koostaja ise 21. sajandi hakul. Lõviosa vanematest fotodest on saadud Eesti Rahva Muuseumi ja Eesti Vabaõhumuuseumi kogudest.

Iga pildi juures on koos talu nimetuse ja asukohaga antud ülevaade ka häärberi ehitamisest, käekäigust ja omanikeloost ning tänapäevasest seisukorrast – viimast asendab kahjuks paiguti teade: hävinud. Aga neidki, mis alles, on saatus paiguti räsinud. Heal juhul on nad inimesi teeninud koolihoone või vallamaja-külanõukoguna, halval juhul saanud rändrahvast ühismajandimoonakate ühiskoduks-korterelamuks. Alles viimasel poolteisel aastakümnel on önn mõnegi endise taluhäärberi õuele tulnud ja endiste omanike järeltulijad või rahakad uusomanikud on hoone mitte ainult elamis-kõlblikuks, vaid suisa pilkupüüdvalt kauniks korrastatud. Seegi kontrastne pilt on killuke Eesti ajaloost.

Raamatu lõpuosas on pealkirja all “Tundmatu Eesti” avaldatud seitse fotot taluhäärberitest, mille kohta raamatu koostaja teab väga vähe – fotot ja oletatavat asukohta –, kuid hooneid või nende tegelikke asupaiku ta üles leidnud (veel) pole. Kõik tekstid on nagu saatesõnagi tõlgitud ka inglise ja soome keelde.

Raamatu kasutamist hõlbustavad sisekaantel olevad kaardid, kus on tähistatud fotodel olevate talude asukohad. Lisaks sisukorrale on raamatus ka fotode allikate nimestik ning register, mis sisaldab koha- ja isiku- ja talunimesid.

Sümpaatne on raamatu (*resp.* kogu sarja) kujundaja Andres Tali töö, mille domi- nandiks on pilkupüüdva maitsekusega lahendatud kaaned ja hallile taustale paigutatud fotod sisukülgedel – võte, mis teeb nauditavaks ka need ülesvõtted, millele fotograafiakunstil on ehk üht-teist ette heita.

Kõnealune album on tänuväärne materjal asjahuvilistele, aga ka talu- ja maaelu- ajaloo, samuti arhitektuuriloo uurijatele, etnoloogidest rääkimata.

Et teemal on lugejahuvi, selle teate tõi mulle koju ka üsna hiljutine, 2006. aasta 31. oktoobri Postimees, mille Tartu-lisa tagaküljel Aime Jõgi kirjutise “Endise hiilguse kurb mälestusmärk”, kohta võtab kommentaatorina sõna tutvustatava fotoraamatu koostaja Heiki Pärdi. Seal kajastatud kolme taluhäärberi lood annavad lootust, et mõnigi kadunud tükk sellest poolsajandiks kadunuks peetud Eestist veel üles leitakse, st ära tuntakse, et üks lagunema kippuv (või veelgi hullemas seisus) sageli poolkelp- katuse või mansardkorrusega tavalisest taluelamust väheke ruumikam hoone pole lihtsalt üks vana ja käestlastud maja, vaid teade Eesti arhitektuuri ajaloo vähetuntud lehekülgedelt.

Lembit Karu

BOOK REVIEW

Happy Childhood Memories and Oppressive War Years in “Little History”

Maarja Villandi reviews the anthology *Sõja ajal kasvanud tüdrukud. Eesti naiste mälestused Saksa okupatsioonist* [Wartime Girls. Recollections about German Occupation by Estonian Women] (Tallinn: Tänapäev 2006. 306, [1] pp, ill.), edited by Rutt Hinrikus, focusing on a selection of memories of Estonian women during the German occupation that were sent to the collection campaign of life histories *Life under the German Regime*.

Lexicon of Slovenian Ethnology

Review of *Slovenski etnološki leksikon* [Lexicon of Slovenian Ethnology] (Ljubljana: Založba Mladinska knjižnica 2004. 729 pp., with Angelos Baš as editor in chief) by Mare Kõiva.

A Piece of Lost Architectural History

Lembit Karu reviews Heiki Pärt's photo album of architectural history *Eesti taluhäärberid = Estonian manor homes = Viron talonpoikaiskartaanot* (Tallinn: Tänapäev 2005. 247 pp., illustrated).